

PENTATEUKU

Hanesan dehan ona iha enkontru uluk nian, liafuan “Pentateuku”, husi liafuan gregu katak “livru lima”.

Biblista sira mak hahú estuda no fahe livru sira ne’e ba livru 5, maibé uluk, iha Ebreu sira nia tempu, iha livru ida de’it, ne’ebé hanaran “Torah” (katak “hanorin”) ka *Ukun Fuan*,tamba iha ukun fuan Moruk tuan nian. Maibé mós, molok *Torah*, iha istória no materiál oinoin ne’ebé povu haktuir ba malu tinan ba tinan, liu tinan atus ruma.

Iha tradisaun Ebreu nia testu ida, povu Israel estuda nune’e:

“Ema ida ne’ebé rai *Torah* iha ninia laran (katak interioriza didi’ak, hodi halo *Torah* inspira ninia liafuan no ninia hahalok) no haka’as an atu la halo salan, Maromak Santu dehan: ‘Rahun di’ak ba ó, Ha’u-nia oan, ó bele hetan di’ak no haksolok iha mundu ida ne’e, no rai *Torah* nia liafuan sira iha ó-nia fuan no iha ó-nia ibun’. Tan ne’e, ksolok ba ema ne’ebé hatene *Torah* nia liafuan sira, rai sira no hatene fó resposta ho sira bainhira presiza”.

Pasajen ida ne’e halo ita komprende importánsia ne’ebé *Torah* iha ba povu Ebreu no, oras ne’e, maski ba sarani sira sai ona livru 5, livru sira ne’e iha nafatin importánsia fundamentál se ita hakarak komprende Maromak nia aliansa ho ninia povu.

Kona-ba relasaun entre Maromak no ema, povu Israel haktuir istória barak, tan ne’e, momentu ida sira deside atu tau hamutuk istória sira ne’e no hakerek atu bele metin ba nafatin. Hakotu ona buat ne’e, sira hetan problema ida: Maromak la ko’alia ba ema ida de’it, maibé ko’alia ba povu ida durante tinan barak; no mós, povu ida ne’e la hela iha fatin ida de’it, maibé muda ninia hela fatin conforme situasaun no ninia presiza. Nune’e, Maromak ko’alia ba sira iha modun la hanesan, conforme situasaun no fatin iha ne’ebé sira hela ba. Sira husu ba sira nia an: “Halo oinsá?”, tradisaun sira ne’e mak Maromak nia Liafuan, maski la hanesan, no la bele husik ida. Tan ne’e, sira deside atu hakerek buat hotu, maski dala ruma akontesimentu ida repete dala 2 ka dala 3, maski dala ruma la iha koerénsia entre istória sira ne’e. Ita koko atu haree besik liu.

OBJETIVU PENTATEUKU nian

Ita bele komprende livru 5 ne’e nia konteudu hodi hahú husi konkluziun livru ikus nian:

⁴Na’i dehan ba Nia: “ Ne’e mak rai ne’ebé Ha’u hakotu nanis ba Abraao, Isaac no Jacob, hodi dehan ba sira ida - idak ho Juramentu: “ Ha’u sei fó rai ne’e ba ó nia bei – oan sira, Ha’u hakarak ó atu hare ho ó nia matan rasik, maibé ó sei la tama iha ne’ebá. (Dt 34,4)

Iha liafuan hirak ne’e ne’ebé Maromak hato’o ba Moisé molok nia mate, bele haree oinsá kumpri buat ne’ebé Maromak deklar ba Moises iha kap. 3 livru Exodo (livru daruak) nian.

⁷Hafoin Na’i dehan: “ Ha’u haree Ha’u nia povu terus iha rai Egipto; Ha’u rona mos nia lian, tan guarda sira fo terus ba nia. Ha’u hatene nia terus.

⁸Ha’u tun mai atu hasai nia husi ema Egipto sira liman, atu lori nia husi rai ne’e ba rai diak, rai luan, rai ida ne’ebé suli susu – wén no wani-wén, ba ema Kanaan, ema Het, ema Amori, ema Feris, ema Hewi no ema Yebus sira nia fatin. ”. (Dt 3,7-8)

Bele dehan katak fraze rua ne’e hatudu promesa ne’ebé Maromak halo, husi hun to’o rohan. Hanesan dehan, promesa ida ne’e hahú iha livru daruak, iha ne’ebé ko’alia kona-ba povu Israel ne’ebé halai husi rai Ejiptu.

Livru Genesis (livru dahuluk) reprezenta “pre-istória”, katak istória molok promesa ida ne’e sai klaru; maibé iha Abrão nia esperiénsia no iha bei-ala sira hotu nia istória (Gen kap 12 to’o 50) ita bele hetan introdusaun ba promese ne’ebé Maromak sei hato’o ba Moisés.

Nune'e se kompara Pentateuku (Testamentu Tuan) ho Testamentu Foun, ita bele dehan katak

hanesan iha Jezús *de'it* Maromak halo An ba mane atu soi ema hotu,
nune'e Maromak hili povu *ida de'it* atu bele haraik bensa ba povu sira iha rai-klaran tomak.

Iha Pentateuku ita bele lee oinsá Maromak hakiak ema sira, oinsá Nia promete atu tau matan no soi povu Israel nian no oinsá Nia lori sira to'o rai ne'ebé nia promete.

ESTRUTURA NO KOMPOZISAUN

Hanesan dehan livru sira ne'ebé, oras ne'e, ita hanaran Pentateuku mak redasaun finál husi tradisaun, istória badak, materiál oinoin ne'ebé Ebreu sira haktuir ba malu. Tradisaun sira ne'e mai husi kontestu la hanesan, nune'e biblista sira fahe materiál sira ne'e ba tradisaun 3:

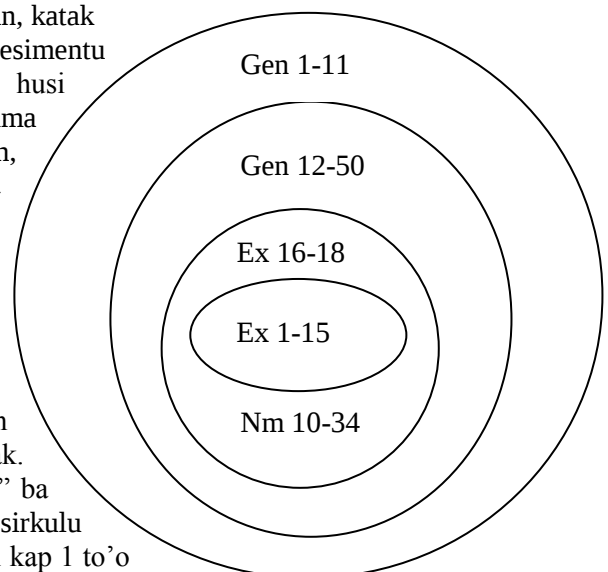
- ✓ Tradisaun Jahvista (J), ne'ebé hahú maizumenus tinan 1000 ka 900 molok Jezús moris, iha tempu ne'ebé liurai Salomão ukun povu Israel. Hanaran Jahvista tanba temi Maromak ho naran "Jahvé", sente Nia besik ninia povu no dala barak ko'alia kona-ba Nia hanesan ema ida.
- ✓ Tradisaun Elohist (E), ne'ebé hahú iha tinan 900 ka 800 molok Jezús nia moris, maibé hakerek iha Reinu Norte nian no temi Maromak ho naran "Elohim" no apresenta Maromak ne'ebé hakbesik povu liuhusi simbolu sira. Bele dehan katak Tradisaun rua ne'e besik malu, tanba haktuir akontesimentu hanesan, maibé ho preokupasaun diferente: Tradisaun J hakarak mós suporta Liurai no nia família nu'udar "mediatór" entre povu no Maromak, Tradisaun E hatudu preokupasaun kona-ba povu nia idolu sira ne'ebé profeta sira iha Reinu Norte haklaken.
- ✓ Tradisaun Saserdotal (P = padre) ne'ebé hahú durante tempu desterru nian (tinan 700 to'o 500 molok Jezús moris) no iha laran bele hetan "Lei Saserdotál". Tanba Templu fó unidade nasionál, Tradisaun ne'e fó importánsia boot ba ritu sira.
- ✓ Tradisaun Deuteronomista (ne'ebé bele hetan iha Deuteronomia *de'it*): hahú iha tempu Reforma Josia nian (622 molok Jezús nia moris) no lori ba oin tradisaun antigu sira. Repete beibeik katak Maromak fó Lei ida ba povu no presiza hatán ba Nia nu'udar ema no nu'udar comunidade.

De fatu, estudu bibliku seluk hatudu data diferente ka inspirasaun la hanesan kona-ba tradisaun sira ne'e, buat ne'ebé importante katak, iha tempu tuir desterru, karik iha momentu ne'ebé Esdra moris, autór sira koko atu tau hamutuk materiál sira ne'ebé iha no rekolla ona tuir topik ka ema nia istória (ez: istória kona-ba halai husi Ejiptu, bei-ala sira nia istória, tempu iha rai fuik maran, esperiénsia Sinai nian...)

Atu komprende oinsá autór sira tau hamutuk materiál oinoin ne'e, bele hanoin ba eskema ida:

nukleu sentrá ba Pentateuku mak esperiénsia Ezodu nian, katak Maromak decide atu soi Ninia povu (Ex 1-15). Akontesimentu ida ne'e sai eventu fundamentál ba povu Israel, husi momentu ida ne'e Ebreu sira la'ós ona uma-kain ruma ne'eb'e moris hamutuk, maibé sai "povu". Ohin loron, Ebreu sira kontinua selebra eventu ida ne'e ho Festa Paskua nian (Seder = la'o liu).

Ho nukleu sentrá ne'e kona-ba libertasaun, autór sira aumenta istória "mantein" nian (Ex kap. 16 to'o 18 no Numeros kap. 10 to'o 34), katak oinsá povu Israel la'o iha rai fuik maran no maski bateur oinoin nia konsege atu metin ba ninia fiar. Livru rua seluk (Levitiku no Deuteronomio) tama iha parte ida ne'e hodi haklean konteudu ne'ebé tulun atu metin nafatin ba Maromak. Gen husi kap. 12 to'o remata reprezenta "preparasaun" ba istória povu nian liu husi bei-ala sira nia moris; no sirkulu ne'ebé dook liu husi sentru mak ida ne'ebé ho Gen husi kap 1 to'o

11 tanba autór sira ninia intensaun mak apresenta povu Israel nia ezisténsia iha mundo tomak nia istória.

Iha Pentateuku, maski bele lee ema barak nia istória, protagonista prinsipál mak Moisés ho ninia istória,, maibé liuliu ho ninia misaun. Nia sai “mediatór” entre Maromak no ninia povu: Moises gia povu iha Maromak nia fatin, no harohan ba povu iha Maromak nia Futar Oin.

Pentateuku mak nakonu ho lei sira, la’ós de’it ukun fuan sira, maibé iha regra ba Amlulik sira, regra ba pureza, regra ba santidade, lee sakrifisiu nian. Iha ita-nia mentalidade moderna, lei sira mak buat ruma ne’ebé la husik ema livre, impede ba nia atu halo buat ne’ebé nia hakarak. Maibé iha Ebreu sira nia mentalidade, lei no regra sira mak roman ne’ebé tulun sira atu haree no komprende Maromak nia dalan, no tulun sira atu la’o lalais liu atu ba hasoru Maromak ne’ebé sira hadomi. Tan ne’e, rabinu sira kona-ba *Torah* nia estudu, sira dehan: “Rona ninia lian no hela metin iha Nia, tanba Nia mak ó-nia moris no Nia sei hanaruk ó-nia loron sira, tanba sira depende husi Nia”. Nune’e, maski regra barak no oinoi, Ebreu sira iha atitude agradesimentu nian ba Maromak ne’ebé hato’o Ninia lei atu sira bele hakbesik Nia.

Ita haree livru ida-idak nia konteudu:

Génesis (Kejadian), mak livru ne’ebé halo reflesaun kona-ba mundu nia hahú, ema nia sala nian no mos konta kona-ba oinsá mak hahú istória Maromak nia Povu, istória bei-ala sira nian. Fahe ba parte rua: parte dahuluk (kap. 1-11) ne’ebé apresenta oinsá hah’u mundu no ema sira no buka atu komprende tansa iha mundu ne’e iha buat aat barak. Parte daruak (kap. 12-50) hahú husi Abrão nia bolun, haktuir esperiénsia bei-ala sira ho sira-nia uma-kain 12 nu’udar dalan atu hari’i identidade povu Israel nian. Tan ne’e, bele dehan katak hodi haktuir ninia pasadu, povu Israel define ninia identidade, ne’ebé iha sentidu iha Maromak nia planu. Iha livru ida ne’e, Maromak hahú ona halo promessa ida, la’ós ba povu tomak, maibé ho ema ida, Abrão ne’ebé, ho ninia atitude fiar nian, sai aman ba fiar na’in sira.

Êxodo (Keluaran), ko’alia kona-ba oinsá povu Ebreu sai husi Ejiptu ho Moizés nu’udar ulun, no dezenvolve tema prinsipál kona-ba istória entre Maromak no ninia povu. Husi esperiénsia libertasaun, tanpovu nia fiar namlele, iha atividade preservasaun no konservasaun. De fatu, povu ne’ebé iha ulun toos, susar atu laran metin ba Maromak nia promessa, nune’e livru ida ne’e haktuir oinsá Maromak oferece ninia aliansa no oinsá povu nia resposta ne’ebé fraku. Maibé Maromak nia laran luak, oferece nafatin possibilidade foun ida ba povu, atu hahú fila fali sira-nia relasaun. Husi parte seluk bele halo ema hakfodak haree oinsá Maromak fó todan ba ema no povu sira ne’ebé persege ninia povu, maibé iha livru ne’e hakarak dehan katak sira ne’ebé hili maromak falsu sira, sira ne’ebé nega Maromak loos nia prezensa, sei hetan kastigu. Livru ida ne’e fó parte boot ida ba Maromak ne’ebé entrega ninia ukun fuan (kap. 19 to’o 23) no oinsá Ebreu sira hari’i santuario (kap. 25-31 no 35-40), tanba Maromak nia objetivu mak lori povu Israel to’o Sinai atu sira bele serbí Nia no Nia bele hela ho ninia povu nafatin. “Fatin sagradu” ne’ebé Maromak haruka atu hari’i, uza duni nu’udar fatin iha ne’ebé bele hasoru Nia.

Levítico (Imamat), hanaran hanesan ne’e tamba iha ukun-fuan sira kultu nian no mós obrigasaun Na’i-lulik (Levita) sira nian. Ho livru ida ne’e la continua atu haktuir povu nia dalan iha rai fuik maran no buat hotu ne’ebé hakerek akontese iha foho Sinai nia okos. Livru ne’e sai sentru Pentateuku nian, maibé liuliu sai sentru ba relijiaun Ebreu sira nia dokumentu lulik sira.

Números (Bilangan), hanaran Números tanba hahú hodi sura povu Israel nian. Livru ida ne’e continua haktuir oinsá povu Israel la’o iha rai fuik maran liuhusi istória badak sira ne’ebé hatudu katak povu

Israel nia “ulun toos”. Iha tapa 3: loron 20 iha Sinai (1,1-9,14), tinan 38 iha rai fuik maran (9,15-21,35) no fulan 5 iha rai Moab (22,1-36-13). Iha livru ida ne’e mós bele hetan regra barak ne’ebé akompaña povu iha ninia dalan. Liuliu livru Numeros nian hatudu susar oinsá dalan ida ne’e no oinsá povu sai rebelde hasoru Maromak; tan ne’e, kompara ho sira Moisés mak ema haraik an, laran maus maski aten-barani, fiel ba misaun ne’ebé Maromak saran ba nia maski difikuldade sira.

Deuteronomio (Ulangan), mak ukun fuan ba dala ruak. Livru ne’ebé hanesan diskursu ne’ebé Moisés hato’o ba povu Israel hodi dehan hikas fali ukun fuan sira Moruk Tuan nian. Livru ida ne’ebé bolu ema hotu atu nakfilak ba Maromak hodi hadomi Nia de’it. Sentral ba livru ida ne’e mak pasajen 6,4-5 iha ne’ebé Moisés konvida povu atu hahi Maromak ida de’it, no tanba ida de’it, atu hadomi Nia no obedese ba Nia. Ukun-fuan ida ne’e sei akompaña povu Israel nia moris tomak, to’o ohin loron. Ninia parte final hakerek kona-ba Moisés nia kastigu (nia sei la tama iha Rai ne’ebé Na’i promete), Moisés nia bensa sira no ninia mate.

Interesante atu haree katak, maski Moisés protagonista Pentateuku nian, Dt 34,6 dehan kona-ba ninia mate katak “ to’o ohin loron ema ida la hatene ninia rate iha ne’ebé”. Ba povu ida ne’ebé onra ema nia rate, deklarasaun ida ne’e sai todan liu; maibé livru hakarak fó hanoin katak Moisés mak atan de’it, Maromak nia atan, tan ne’e Ida ne’ebé la bele haluha mak Maromak, la’ós nia.